www.turkishstudies.net/education

Turkish Studies - Educational Sciences

eISSN: 2667-5609

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY
Sponsored by IBU

Bir İktidar Aracı Olarak Eğitim: Michel Foucault'nun Eğitime İlişkin Görüşleri

Education as a Power Tool: Michel Foucault's Views on Education

Adem İnce*

Abstract: Education, which has the power to build and transform the life of the individual and society, has a very important place in our lives. In fact, this transformative power of education which is further exaggerated by society has imprisoned it in a world of artificiality. Education is treated like a magic wand that makes everything possible in this enchanting universe. Foucault's ideas theorizing the relationship between the neoliberal power apparatus and education could actually save education from this aforementioned world and make it possible to discuss the real characteristics of education. Therefore, this study examines the relationship of education with the neoliberal power mechanism through Foucault's views on education and the relationship between education and power, and thus aims to present a different perspective on the matter. In light of the findings of the study, Foucault's original interpretation of governmentality that revised the concept of power offers the opportunity to discuss education with a more realistic approach by enabling an exceptional perspective on education's role in cultivating subjects on behalf of the neoliberal power apparatus. In this context, the fact that education, which is seen as an intrinsic journey in the ancient world, is treated only as a change of behavior in the modern world, and this radical transformation in education can be understood realistically with the ideas of Foucault who offered a unique view on the subject. Within this system, the student is also reduced to the position of an exploitation object of the late capitalist power apparatus which constructs her/him as a subject who supposes s/he is free.

Structured Abstract: Education was treated as an intrinsic process and an intrinsic journey in all ancient civilizations (see Platon, 1962: 703; Mustafa Sati Bey, 2012: 41). Within the capitalist and late capitalist order established with the power of the liberal and neoliberal power apparatus, this definition has been revised to comply with the order designed by the new type of governmentality. In this sense, the definition of education changed in this context was expressed by Ertürk (1972:12) as "the process of creating a deliberately desired change in the behavior of the individual through her/his own life". With the loss of the importance of intimacy and spirit, the definition of education in the new system that emphasizes externality and body has been updated in line with this transformation.

This relationship with the power apparatus of the educational institution makes it possible to shape society through education while at the same time exploiting education. The educational institution, which is one of the areas where the government can best exhibit its construction activities on society, is instrumentalized and left to function through power in this process. Although Gramsci (1971) wanted to place education in an autonomous framework in which -for him- hegemony struggle took place, education established an

* Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü
Asst.Prof., Siirt University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences
ORCID 0000 0003 4126-2798
ademince@hotmail.de

Cite as/ Atıf: İnce, A. (2020). Bir iktidar aracı olarak eğitim: Michel Foucault'nun eğitime ilişkin görüşleri. *Turkish Studies - Education*, 15(3), 1927-1938. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.23030>

Received/Geliş: 26 June/Haziran 2019

Accepted/Kabul: 19 June/Haziran 2020

Copyright © INTAC LTD, Turkey

Checked by plagiarism software

Published/Yayın: 25 June/Haziran 2020

CC BY-NC 4.0

instrumental bond outside this framework with the power apparatus in the late capitalist/neoliberal order and therefore manifested it as a means of power.

Foucault thinks that unlike traditional governments, power is everywhere in liberal societies, and it is also nowhere to be found (Touraine, 2002: 186). Burchell (1993) partly distinguishes between early liberalism and the neoliberal order from a different perspective and touches the existence of a situation in the neoliberal system that is not in an early liberal order: the design of the behavior of “entrepreneurial” and “competitive” homo economicus. According to Foucault, neoliberalism refers to a “rational power” built on specific techniques based on the political anatomy of the body (Ball, 2017: 28). Under these conditions of power, “bodies are engaged in insidiously disciplined self-management (self-management) processes rather than soft-headed objects” (Ozga, 2009: 152). “What motivates the individual is not only profit, but also an intrinsic desire” (Reinert, H. & Reinert, E., 2006) This intrinsic desire is similar to the concept developed by Nietzsche (1968), which is “the will to rule”, the basic impulse at the center of life. According to Joffe and Staerkle (2007), the entrepreneurial subject, is in fact, a natural result of the idea of “individualism”, in which the West was built upon. In this sense, the reality of the modern individual, which should be self-sufficient, has driven people to a position where they need to develop self-control skills. Deleuze and Guattari (1990:571) asserts that the modern woman/man who is her/his entrepreneur is a natural consequence of the capitalist power that “establishes everyone as a subject”. Under the mentioned circumstances, self-management manifests itself as a situation that requires self-investment which encourages the subject to become an entrepreneur of her/his own.

In neoliberal education systems transforming students/individuals into subjects, teachers are seen as the “engineers of functioning” and “behavioral technicians” (Foucault, 1979: 294). For Foucault, in such a system, “more education means more subjectification”, since the school is more than a place where talent is discovered, freedom is internalized, and reproduction is realized. Instead, it appears as a place where subjectification of the self is “produced by discipline” (Foucault, 1979: 194). In this place, the student is built as a subject that can manage her/his own behavior and assess her/his own learning.

Given Foucault’s ideas, it seems possible to say that education plays an active role in the relations between knowledge, power and government. Depending on these processes of education, the subjectivity of the student/individual is being built and thus the individual becomes a part of the processes of power. The student/individual, who is observed and controlled in the school with legislation, punishment and discipline, is ultimately built as a “subject” in the school that is -for Foucault- the product of a Panoptican construction.

In addition, the individual who has encountered the exam during the educational process has become easier to manage with the beginning of surveillance in a school environment. In this vein, Lazzarato (2014) talks about lending money to people in the neoliberal system to make it easier to manage all subjects in society. Because according to him, lending refers to a process of “subjectification” that compels the borrower to build his/her life so that s/he can pay off her/his debt. This results in the biopolitical processes in which the body is made part of the subjectification processes and to be a voluntary part of power. Within the framework of the opinions discussed in this study, a very similar process can be mentioned for the “exam”, because in the educational/school environment where the student/individual meets the transformative power of the exam (mainly national/centralized tests), this circumstance, similarly, forces her/him to shape her/his life for the exam, which results in the subjectification of the self.

As a result, it is understood that the contemporary education approach, which treats education as a “change of behavior”, is intended for the purposes of neoliberal power mechanisms. The fact that the individual is wanted to be trained as an exploitable subject has robbed education of its intrinsic importance and imprisoned it in an artificial world that is built upon material values. In this process, education is instrumentalized as a means of power, while students are constructed as the subjects who suppose they are free.

Keywords: Sociology of Education, Michel Foucault, education and power, education and subjectification.

Öz: Bireyin ve toplumun yaşamını inşa ederek dönüştürebilme gücüne sahip olan eğitim, hayatımızda oldukça önemli bir yere sahiptir. Öyle ki, eğitimin bu dönüştürücü gücü, toplum nezdinde mübalağalı bir hâle evrilerek eğitimi içinden çıkarılması hayli zor bir yapaylık dünyasına hapsedmiştir. Eğitim bu efsunlu evrende her şeyi mümkün kılan sihirli bir değnek muamelesi görür. Foucault’nun, neoliberal iktidar aygıtının eğitimle olan

ilişkinine yönelik fikirleri, eğitimi bu bahsi edilen sentetik dünyadan kurtararak onu sahici bir düzlemde ele alma ve tartışma olanağını ortaya çıkarır. Bu yüzden bu çalışma, Foucault'nun eğitime ilişkin görüşleri üzerinden eğitimin neoliberal iktidar mekanizması ile olan ilişkisi ve bu ilişkide eğitime biçilen rol çerçevesinde eğitim-iktidar ilişkisini incelemekte ve bu yönüyle meseleye dair farklı bir perspektif ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın ortaya koyduğu bulgular ışığında Foucault'nun yönetsellik fikri ile iktidar kavramına getirmiş olduğu orijinal yorum, eğitimin de bu yeni düzlemde neoliberal aygıt adına süje yetiştirme rolünü üstlenişine dair müstesna bir bakış açısını mümkün kılarak eğitimi daha sahici bir yaklaşımla tartışabilme imkânını sunmaktadır. Bu minvalde, kadim dünyada içsel bir yolculuk olarak görülen eğitimin, modern dünyada salt davranış değişikliği olarak ele alınıyor oluşu da Foucault'nun etraflıca tasvir ve tahlil etmiş olduğu neoliberal düzen içerisinde bambaşka bir anlama kavuşur. Bu sistem dahilinde öğrenci de kendini özgür zanneden bir süje olarak inşa edilerek geç kapitalist iktidar aygıtının bir sömürü nesnesi konumuna indirgenir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim sosyolojisi, Michel Foucault, eğitim ve iktidar, eğitim ve özneleştirme

Giriş

Eğitim, genç nüfusun yetiştirilmesini, kitlelerin terbiye edilmesini ve toplumların bir sonraki nesli inşa sürecini içeren kapsamlı ve önemli bir süreci ifade etmektedir. Bu yüzden eğitimin iktidar tarafından alelade bir fenomen olarak görülemeyecek derecede yüksek bir ehemmiyete sahip olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. İktidardan bahsederken burada gücün temerküz ettiği ve güç unsurundan neşet etmiş ve etmekte olan aygıtların tümünü ihtiva eden ziyadesiyle kapsamlı bir kavramdan söz edilmektedir. Bu anlamda eğitim ile iktidar arasında sanılanın da ötesinde oldukça sıkı bir ilişki mevcuttur. Bu ilişkinin tabii bir neticesi olarak eğitimin tanımı da iktidar ile olan ilişkisi çerçevesinde farklı dönemlerde değişikliğe uğramıştır.

Eğitim, kadim uygarlıkların tamamında içsel bir süreç ve içsel bir yolculuk olarak ele alınırken (bkz. Platon, 1962: 703; Mustafa Satı Bey, 2012: 41) liberal ve neoliberal iktidar aygıtının güç kazanması ile birlikte kurulan kapitalist ve geç kapitalist düzen dahilinde bu tanım, iktidarın tasarlamış olduğu düzene uyum sağlayacak şekilde revize edilmiştir. Bu düzlemde değişen eğitim tanımı, Ertürk (1972: 12) tarafından “bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme süreci” olarak ifade edilmiştir. İşsellığın ve ruhun eski önemini yitirmesiyle birlikte dışsallığı ve bedeni ön plana çıkaran yeni sistemde eğitim tanımı da bu değişiklik doğrultusunda güncellenmiştir.

Eğitim kurumunun iktidar aygıtı ile olan bu münasebeti, bir yandan eğitimin istismar edilmesini netice verirken öte yandan da eğitim vasıtasıyla toplumun şekillendirilmesini de mümkün kılmaktadır. İktidarın toplum üzerindeki inşa faaliyetlerini en iyi sergileyebileceği alanların başında gelen eğitim kurumu, bu süreçte araçsallaştırılarak pasifize edilmekte ve güç üzerinden işlev görme mecburiyetinde bırakılmaktadır. Her ne kadar Gramsci (1971), eğitimi hegemonya mücadelesinin vuku bulduğu özerk bir alan olarak değerlendirmiş olduğu kuramsal bir çerçeveye yerleştirmek istediye de eğitim, geç kapitalist/neoliberal düzen içerisinde iktidar aygıtı ile bu çerçevenin dışında araçsal bir bağ tesis etmiş ve dolayısıyla da son kertede bir iktidar aracı olarak tezahür etmiştir.

Eğitimin bahsi edilen bu hususiyeti, onu iktidar aygıtı ile göz ardı edilmesi imkânsız zorunlu bir ilişkiye ve münasebete sevk etmektedir. Bu bağlamda iktidar ve güç aygıtları hangi zemin üzerinde şekillenirse eğitim de aynı zemin üzerinde anlam kazanmakta ve kendi bağımsız dünyasına sahip olma imkânına bir türlü malik olamamaktadır. Bu çalışmada bahsini edilen bu girift ilişkiyi derinlemesine incelemek için eğitim ve iktidar ilişkisi Fransız entelektüel Michel Foucault'nun görüşleri çerçevesinde ele alınacaktır.

Foucault'da İktidar: Hükümlerlikten Yönetimselliğe

İktidar kavramının Foucault ile birlikte yepyeni anlamlar ve farklı perspektifler kazandığını söylemek mümkün, zira Foucault'nun, "iktidar" kavramını semantik anlamda kayda değer bir değişikliğe tabi tuttuğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Foucault, Marksistlerin iktidarı "devletin merkezde olduğu, ekonomik, politik ve ideolojik gücün temel eğilimleri teşkil ettiği, üstten alta doğru dayatmanın esas olduğu baskıcı bir karakterin ürünü" (Fraser, 1989: 26) olarak tanımlamalarına şiddetle karşı çıkar, çünkü o, solcuların (Marksistlerin) "İktidar soyutlayan, bedeni yadsıyan, baskı altına alan, ezen, vb. şeydir" (Foucault, 2011b: 74) kanaatlerinin modern dönemde değişen iktidar mefhumu ile birlikte artık bir karşılığının olmadığı kanısındadır. Byung-Chul Han (2015) da bu hususta Foucault'ya iştirak eder ve iktidarı, şiddete başvurmaya ihtiyaç hissetmeyen bir mekanizma olarak tanımlamayı tercih eder. Foucault'ya göre iktidar, sadece politik yapılara ve devletlerin yönetimine hasredilecek (hapsedilecek) bir kavram olmaktan daha öte bireylerin ya da grupların davranışlarının kolay bir şekilde yönetilmesini sağlayacak bir şekilde toplumsal ilişkilerde kendini sürekli olarak üreten¹ "merkezsiz" ve "çoğul" bir mekanizmadır. Bir başka deyişle neoliberal düzende "iktidar", buyurgan yönetici pozisyonundan merkezsiz ve hatta Baudrillard'ın (2008) deyimiyle "ayartıcı" bir pozisyonuzluğa evrilmiştir ve sürekli olarak "süjeler" (nesneleşmeyi arzulayan özneler) yaratmaktadır. Bu bağlamda Rose ve Miller'ın (1992) değindikleri üzere 20. yüzyılda kanun, mevzuat ve yönetmelikler aracılığıyla yöneten sosyal devlet artık yerini vatandaşlarının tercihleri vasıtasıyla yöneten neoliberal devlete bırakmıştır. Bourdieu'ye (1995: 107) göre bu devlet, "belirli bir toprak parçası ve buna tekabül eden nüfusun tamamı üzerinde fiziksel ve simgesel şiddetin meşru kullanımını başarılı bir şekilde talep eden" yapılanmayı ifade eder. Devletin kitlesel bir baskı mekanizması yoluyla değil de özgürlük alanları yaratarak inşasına katkı sağladığı öznenin kendi kendisini tahakküm altına alarak işlediğini Deleuze ve Guattari (1990) de teyit eder. Foucault, bu süreci "davranışların/tutumların yönlendirilmesi" (*conduct of conduct*) olarak tanımlar. Yönetmek -bu bağlamda- "insanların muhtemel eylem alanlarının yapılandırılması anlamına gelmektedir" (Foucault, 2002a: 341). Bu yapılandırmanın tesis edilmesi durumunda iktidar kavramının dikey bir şekilde (üstten alta doğru emredici ve görünür/fark edilir bir vaziyette) işlev görmek yerine tam tersine yatay ilişkiler etrafında şekillenmesi ve esasında kendini çok da fark ettirmeden işlev görmesi durumu söz konusudur. Foucault (2011a: 145) bu süreci şöyle ifade eder:

Bir toplum, bir iktidarın, sadece tek bir iktidarın uygulandığı üniter bir gövde değildir; bir toplum gerçekte, farklı ama yine de spesifiklerini muhafaza eden iktidarlardan yan yana gelmesi, ilişkisi, koordinasyonu ve hiyerarşisidir... Toplum, farklı iktidarlardan bir takımadır.

Bu bir anlamda yönetildiğinin farkında olmadan bilinçsiz de olsa -gönüllü olarak- yönetim faaliyetlerinin bir parçası olmayı ifade etmektedir ve "iktidar" kavramına sahip olduğu klasik mananın dışında orijinal ve yeni bir anlam kazandırmaktadır:

İktidar diye bir şey yok. Demek istediğim şu: 'İktidar' diye bir şeyin belirli bir yere yerleşmiş olduğu -ya da bir noktadan yayıldığı- fikri bence yanlış temellendirilmiş bir analize, her koşulda birçok fenomeni açıklayamayan bir analize dayanıyor. Oysa gerçekte iktidar, ilişkiler demek, az çok örgütlenmiş, piramit gibi, koordine edilmiş bir ilişkiler yumağı demektir (Foucault, 2011b: 124).

İktidar dendiğinde ilk olarak akla -geleneksel anlamda- hükümlerliğin baskın olduğu merkezî bir otorite gelmektedir ve bu geleneksel iktidar yapılanması içerisinde nüfus, buyruk altında olan ve "yönetilen" bir kitleye tekabül etmektedir. Oysaki Foucault'nun sistematize ettiği "iktidar"

¹ Foucault (2011a: 236), "Her toplumsal alanda iktidar ilişkilerine rastlanyorsa, bunun nedeni her yerde özgürlüğün de olmasıdır. Şimdi fiilen tahakküm durumları vardır. Pek çok örnekte iktidar ilişkileri öyle bir şekilde sabitlenmişlerdir ki hep asimetrik durumdadırlar ve bu yüzden özgürlüğe düşen pay son derece sınırlı kalır" diyerek toplumsal ilişkilerde kendini sürekli olarak üreten iktidarın aslında -farkında olmasak da- özgürlüğümüzü kısıtlayıcı bir yanının olduğunu vurgular."

kavramı içerisinde nüfus², komuta edilen ve iktidarın nesnesi konumunda olan bir mefhum olmaktan ziyade, tam tersine devletin olağan amaçları olan “sosyal düzen, ekonomik rahatlık ve sosyal refah”ın tesisi için özne görevi üstlenmektedir. Jones’a (1990: 68-70) göre kurulan bu düzen, insanları *-kendi istekleriyle-* “makûl, sağlıklı ve rekabetçi” hâle getiren yeni tür bir “politik rasyonalite”yi ifade etmektedir. Böylelikle nüfus aynı zamanda “yönetimin ve hükümetin teknik-politik bir nesnesi hâline gelmektedir.”

Foucault (2009) tam da bu noktada iktidara ilişkin idrakimizi derinleştirebilecek en önemli kavramını ortaya atar: “yönetimsellik” (*governmentality*). *Yönetimsellik*, iktidar (*government*) ile mantalite/zihniyet (*mentality*) kavramlarının bileşiminden müteşekkil olup bir nevi “iktidar mantalitesi/zihniyeti” anlamına gelmektedir. Düşünürümüze göre kadim devletlerde hâkim olan “otorite-tebaa-ülkesel egemenlik” kavramlarının yerine “güvenlik-nüfus-iktidar” (s. 88) üçlüsünün ikame edildiği ve bu şekilde devletin *yönetimselleştirildiği* bir iktidar mekanizması ile karşı karşıyayızdır. Foucault (2004), otoritenin yerini alan güvenlik anlayışının beraberinde getirmiş olduğu bu disipline edici ve düzenleyici organların hâkim olduğu toplumda gücün hayatın mülkiyetini elinde bulundurduğu bir “meşrulaştırma toplumu”nun mevcudiyetinden bahseder (s. 253). Meşrulaştırmanın “klasik çağın bitimiyle gücün en büyük enstrümanlarından birisi” hâline geldiğini iddia eder. Foucault’ya göre buradaki güç, sinsice ve kurnazca işletilen bir mekanizmayı ifade etmektedir. Bu süreç de bizleri “biyopolitika” (*biopolitics*) kavramının ortaya çıktığı noktaya ulaştırır. Tam bu noktada Foucault’ya (2004: 262) göre “disiplini arzulayan vücut ve düzenlileştirilmeyi/tanzim edilmeyi arzulayan nüfus” nihayet inşa edilmiştir.

Biyopolitika ve İktidar

Feodal toplumlarda iktidar özünde göstergeler ve el koyma aracılığıyla etkisini koruyordu. Bir yanda feodal lordlara, ritüellere, törenlere vb. sadakat göstergeleri, öbür yanda vergiler, yağma, avlanma, savaş vb. biçimini alan el koyma. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda ise etkisini toplumsal üretim ve toplumsal hizmet yoluyla kurmaya başlayan bir iktidar biçimi doğar. Söz konusu olan artık bireylerden somut yaşam koşullarında üretken hizmet elde etmektir. Bunun için iktidarın bireylerin bedenlerine, hareketlerine, tutumlarına ve gündelik davranış kalıplarına ulaşabilmek zorunda olması anlamında, iktidarın gerçek ve etkili bir biçimde ‘bedenselleştirilmesi’ zorunlu olmuştur. Çocukların bedenlerinin oldukça karmaşık manipüle etme ve koşullandırma sistemlerinin nesnesi hâline getirilmesinde bir hayli başarılı olan okul disiplini gibi yöntemlerin öneminin kaynaklandığı nokta burasıdır. (Foucault, 2011b: 76).

Foucault’ya göre neoliberal sistemde ne tamamıyla özerk (*autonomous*) ne de tamamıyla esir (*enslaved*) durumundayızdır (Sawicki, 1991). Ona göre böyle bir sistem içerisinde *biyopolitika*, iktidarın insanları süjeleştirdiği³ bir sistemde en önemli araçlardan birisi olarak tezahür eder. Foucault, biyopolitikayı “bedenlerin boyun eğmesini ve nüfusların denetimini sağlamak üzere çeşitli ve çok sayıda teknik”⁴ (Foucault, 2007: 103) olarak tanımlar. Foucault’ya göre modern yönetimselliğin en önemli unsurlarından biri konumunda olan “biyopolitika”nın temellerini esasında

² “Hükümleranın tersine yönetimin nihai amacı yönetme ediminin kendisi değil; nüfusun refahı, nüfusun koşullarının iyileştirilmesi, zenginliğin, yaşam süresinin, sağlığın, vb. artmasıdır. (...) Yönetim de bu doğrultuda ya doğrudan geniş çaplı kampanyalarla ya da dolaylı olarak, halk tamamen farkında olmasa bile, doğum oranlarının yükseltilmesini, nüfus akışının belirli bölgelere ya da faaliyetlere doğru yönlendirilmesini, vb. mümkün kılacak tekniklerle nüfusun kendisi üzerinde çalışacaktır. Nüfus artık hükümleranın iktidarından çok yönetimin amacını temsil etmektedir; nüfus ihtiyaçların, özlemlerin öznesidir, ama aynı zamanda, yönetimin ellerinde bir nesne durumundadır; yönetim karşısında ne istediğinin farkındadır, ama kendisine yapılanların farkında değildir” (Foucault, 2011b: 282).

³ Foucault, burada kasıtlı olarak “subject” kelimesini kullanır, ki bu kelime hem Fransızca’da hem de İngilizce’de özne anlamına geldiği gibi aynı zamanda tebaa/nesne/unsur anlamına da gelmektedir. Foucault, tam da kelimenin bu iki yönlü inşa edişine işaret eder (West, 1998).

⁴ Rose ve Miller’a (1992: 174) göre biyopolitik teknikler, “nüfusun varlığının/sermayesinin, sağlığının ve mutluluğunun bilinip yönetilmesine yönelik girişimler”den müteşekkildir.

Hristiyanlığın “pastoral gücü”nde aramak gerektir. Biyopolitik uygulamaların köklerini Hristiyanların Roma döneminde yabancılaştırılma tehlikesiyle karşı karşıya kaldıkları şehir hayatına bir tepki olarak kurmuş oldukları pastoral manastır hayatında bulmak mümkündür, zira manastır hayatı vücudun üzerindeki kontrolün ve rehberliğin hâkim olduğu tekniklerin bileşimidir ve biyopolitika ise bu süreçlerin yoğunlaştırılmış hâli olarak karşımıza çıkmaktadır (Dean, 1999).

Doğrusu Thomas Lemke (2011, 34), Foucault’nun eserlerinde mükerrer bir şekilde karşımıza çıkan “biyopolitika” kavramı konusunda Foucault’nun kafasının bir hayli karışık olduğunu ve düşünürümüzün eserlerinde aynı kavram ile birkaç farklı şeyi ifade ettiğinden bahsetmektedir. Ona göre Foucault’nun “biyopolitika” ile kast etmiş olduğu ilk anlam, “egemen gücün yeni bir ifadesiyle tanımlanmış olan siyasal düşünüş ve pratikteki tarihsel kopuş” olarak tezahür eder. İkinci olarak biyopolitikanın “modern ırkçılığın yükselişinde merkezî bir rol” oynayan bir tür aktör olduğundan bahseder. Bu çalışmada esas alınan ve Lemke’nin zikretmiş olduğu üçüncü anlam ise “tarihsel olarak bireyin kendisini yönetmesinin ve toplumsal düzenlemesinin liberal biçimleriyle birlikte ortaya çıkan ayrıksı bir yönetim sanatı”dır. Bu son anlamda kendini bulan *biyopolitik süreçler* neoliberal düzen içerisinde öyle bir şekilde kurgulanmaktadır ki bu süreçlerin işletilmesi sürecinde “uygulanan araçlar disiplin ve gözlemden ziyade düzenleme ve denetimdir” (a.g.e., 37). İşte tam da bu ortamda Foucault’nun kurguladığı iktidar kavramı palazlanma şansını elde eder:

Bu iktidar biçimi bireyi kategorize ederek, bireyselliğiyle belirleyerek, kimliğine bağlayarak, ona hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir doğruluk yasası dayatarak doğrudan gündelik yaşama müdahale eder (Foucault, 2011a: 63).

Byung-Chul Han (2019), Foucault’nun, neoliberal yönetimselliği doğru bir şekilde analiz edebilmesine rağmen, bu süreçte *biyopolitikanın* hâlâ daha aktif olduğu zehabına kapıldığını ve bunun bir ikilemi teşkil ettiğini, zira disiplin toplumunun biyopolitik süreçlerinin neoliberal düzende artık geçerli olmadığını iddia eder. Ona göre, disiplin toplumunun *beden* üzerinden iktidar devşirdiği süreçleri ifade eden *biyopolitika* artık yeni liberal düzenle birlikte yerini *ruh*⁵ üzerinden iktidar devşirmeyi ifade eden *psikopolitikaya* bırakmıştır. Bu bağlamda neoliberalizm ile birlikte ruhun “mümbit gücü” keşfedilmiş ve işe koşulan psikopolitik süreçler yoluyla da biyopolitika -ve *panoptikon-* ile erişilmesi olası olmayan “içsel düşüncelere ve arzulara” erişim artık mümkün hâle gelmiştir (s.49). Dolayısıyla neoliberal sistem, ruhu hedef alarak bedeni arka plâna itmiş ve bu yüzden biyopolitik uygulamalar psikopolitik uygulamalara evrilmiştir. Han’ın Foucault’ya yönelttiği eleştiri her ne kadar doğru argümanları içerse de onun ima ettiği üzere “biyopolitik süreçler”in *tamamıyla* devre dışı bırakıldığı ve bundan böyle *yalnızca* “psikopolitik uygulamalar”ın geçerli olduğunu söylemek, gerçeği yansıtmayacaktır; zira nüfus, günümüzde de sağlıklı, girişimci ve rekabetçi hususiyetleriyle inşa edilirken hedeflenen unsur hâlâ bedendir. Bu süreci, Foucault’nun bahsini ettiği biyopolitik süreçlerden ayıran husus, günümüzdeki biyopolitik uygulamaların, insanların psikopolitik pratikler neticesinde bedenlerini “kendi arzuları dahilinde” düzenlemeleriyle ortaya çıkmasıdır. Dolayısıyla her ne kadar Han’ın, neoliberalizmin nihai hedefinin *beden* olmaktan çıkarak *ruha* yöneldiği yönündeki tespitinin haklılığı teslim edilmeliyse de Foucault’nun bahsini ettiği beden üzerinden süjeleştirmenin de hâlâ birçok uygulama yoluyla devam ettirildiği ve biyopolitikanın neoliberal sistem için psikopolitika ile birlikte oldukça mühim bir yer teşkil ettiği de görülmelidir. Nitekim, bu hususu daha evvel gözden kaçırın Han (2020), covid-19 sürecinde vermiş olduğu bir röportajda biyopolitik mekanizmaların artış göstereceğini ifade ederek yine aynı kesinlikle bu sefer de psikopolitikanın biteceğini öngörerek aynı aceleciliğe düşer.

⁵ Deleuze (1995) de kapitalizmi “beden”, neoliberalizmi ise “ruh” olarak ifade etmeyi yeğler.

Neoliberal Sistemde İktidar ve Eğitim

Foucault'ya göre geleneksel iktidarların aksine liberal toplumlarda iktidar her yerdedir ve aynı zamanda hiçbir yerde değildir (Touraine, 2002: 186). Burchell (1993) ise kısmen farklı bir perspektiften erken dönem liberalizmi ile neoliberal düzen arasında ayırım yapar ve neoliberal sistemdeki yönetsellikte erken dönem liberal düzende olmayan bir durumun varlığına temas eder: yönetselliğin “girişimci” ve “rekabetçi” homo economicusun davranışlarını dizayn etmesi. Foucault'ya göre neoliberalizm, “vücudun/bedenin politik anatomisine dayanan spesifik teknikler üzerine bina edilmiş ‘akılcı iktidar’ı” ifade etmektedir (Ball, 2017: 28). Bu iktidar şartları içerisinde “bedenler uysal/yumuşak başlı nesneler olmaktan ziyade sinsi bir şekilde disipline edilmiş özyönetim (kendi kendini yönetim) süreçleri ile meşguldürler” (Ozga, 2009: 152). “Bireyi motive eden şey, yalnızca kâr değil, aynı zamanda içsel bir arzudur” (Reinert, H. & Reinert, E., 2006) Bu içsel arzu, Nietzsche'nin (1968) düşüncesinde hayatın merkezinde yer alan temel dürtü olan “iktidar iştiağı/güç istenci” ile benzerlik gösterir. Joffe ve Staerkle'ye (2007) göre ise kendi kendinin girişimcisi olan insan, aslında Batı'nın vazgeçilmez bir değer olarak kabul ettiği ve üzerine inşa edildiği “bireyselleşimin” tabii bir sonucudur. Bu anlamda kendi kendine yetmesi gereken modern birey gerçeği, insanları öz-denetim becerileri geliştirmeleri gereken bir pozisyona sevk etmiştir. Kendisinin girişimcisi olan modern insan, Deleuze ve Guattari'ye (1990: 571) göre ise sermayenin “herkesi süje olarak tesis eden” gücünün doğal bir sonucudur. Zikredilen şartlar altında kendi kendini yönetim, kendine yatırım yapmayı gerektiren “kendi kendinin girişimcisi” olmayı intaç eden bir durum olarak tezahür eder:

Neoliberalizm tipik olarak bireyi “girişimci” olarak tahayyül eder. Girişimcilik bireyin tüm davranışlarını yönlendirmesi gereken temel bir haslet olarak yaygınlaştırılmaya çalışılır. Girişimci, kendi hayatı üzerinde girişimde bulunarak yaşam kalitesini arttırmaya çalışan, aktif, sorumlu, rasyonel, tercih sahibi bireydir. Birey böylece tüketici ve müşteri kimliğinin yanı sıra, iş yaşamında başarılı, toplumsal risklere karşı kendini hazırlayan, kendinin ve ailesinin kaderinden sorumlu kişi kimliğiyle de öne çıkarılır. Rekabeti tüm toplumsal yaşama yayarak bireylerin kendi kendini yönetmelerinin teşvik edilmesi yoluyla yönetim temel strateji hâlini alır (Özkazanç, 2011: 17).

Özkazanç'ın ifade ettiği üzere neoliberalizmde birey artık edilgen bir pozisyonda konumlandırıldığı “yönetilen” durumundan çıkmış ve kendi kendine yatırım yapan, risk alan ve esasında içinde yaşamış olduğu neoliberal sistemin adeta bir “ajan”ı (Foucault, 2010: 173) gibi davranan bir süjeye dönüştürülmüştür. Foucault'ya göre neoliberal eğitim sistemleri, bireyleri süjeleştiren ve iktidarın gönüllü ortakları olmaya yönelik onları “ayartan” neoliberal dispozitifin oldukça önemli bir parçası konumundadır. Bu yüzden daha evvel değinildiği üzere eğitimin tanımsal olarak davranış değişikliği düzleminde ele alınıyor oluşu, tam da Foucault'nun tasvir ettiği bu yeni iktidar zemininde kurulan ilişkiler içerisinde karşılık bulmaktadır.

Öğrencileri/bireyleri “ajanlaştıran” neoliberal eğitim sistemlerinde öğretmenler de “işleyişin mühendisleri” ve “davranış teknisyenleri” durumundadırlar (Foucault, 1979: 294). Foucault'ya göre böyle bir sistem içerisinde Ball'un (2017: 29) tabiriyle “daha fazla eğitim, daha fazla özneleştirilmek/nesneleştirilmek” anlamına gelmektedir, zira okul yeteneklerin keşfedildiği, özgürlüğün içselleştirildiği ya da yeniden üretimin gerçekleştiği bir mekân olmanın çok ötesinde “bireysel özne gerçekliğinin disiplin tarafından üretildiği” bir mekân olarak karşımıza çıkar (Foucault, 1979: 194). Bu mekânda öğrenci kendi davranışlarını takip edebilen ve kendi öğrenimini ölçüp tartabilen bir süje olarak inşa edilir.

Foucault, 18. asrın yapısal analizini yaparken “hastahane, okul ve hapisane gibi kurumların ‘askerî kamp’ şeklinde” dizayn edildiklerini ve bu durumun “insanların biteviye gözlenmelerini mümkün kılan” bir mekânsal düzenlemeyi netice verdiğini söyler. (a.g.e., 171). Foucault, bu mimarî strüktürü -*bütün hücreleri gardiyan odasına bakan bir tür dairevi hapisane olan*- “Panopticon”vârî bir yapılanmaya benzetir. Bu yapılanmadan muradın ise mahkûmların, işçilerin, hastaların ve

öğrencilerin üzerinde “sürekli izleniyorlarmış” izlenimi oluşturmak olduğunu iddia eder, zira ona göre önemli olan izlenip izlenmedikleri meselesi değildir; aksine mühim olan, bu algının oluşturulup “öznelerin” kendi davranışlarına çekidüzen vermesi gereken bir yapılanmanın inşa edilmesidir. Böyle bir yapılanmada, muhatapların “arzu edilen davranışları” sergilemesi ve “konformizm” kalıpları içerisinde davranış sergilemeleri beklenmektedir, ki Foucault bu işleyişi “Panoptisizm prensibi” olarak isimlendirir. (a.g.e., 205-207). İnşa edilmiş olan bu mekânın içinde öğrencilerin - *tıpkı mahkûmlarda olduğu gibi*- kendi davranışlarını kontrol edebilme becerisine (otokontrol) ve kendi eylemlerini değerlendirebilme becerisine sahip olması beklenmektedir, çünkü arzu edilmeyen davranışların neticesinde “disiplin” ve “ceza” yaptırımları işletilmektedir (Jardine, 2005).

Foucault’nun düşüncesinde *Panoptik* bir insanın merkezinde bulunan okul, öğrencileri “zamanın düzenlenmesi/tanzim edilmesi” yoluyla da disipline etmektedir. Sürekli gözleniyor oluşun merkezde yer aldığı bu süreçte esas maksatlardan birisi de “bireyin yaşamını tamamıyla kullanışlı zaman dilimine” dönüştürmektir (Foucault, 1979: 150). Zira Foucault’ya göre bu disipline edici ortamda “en etkili üç metot, düzenliliği tesis etmek, spesifik icraatlar empoze etmek ve sürekli tekrar eden döngüleri düzenlemektir” (a.g.e., 150). Jardine’e (2000) göre okul ortamında sürekli olarak üzerine düşen görevlerin yerine getirilmesi için gereken zamanın kısıtlı oluşu, bireyleri ziyadesiyle azimli ve enerjik bir şekilde çalışmaya sevk etmektedir ki iktidarın da tam olarak arzuladığı durum budur. Foucault, her ne kadar neoliberal toplumlarda artık disiplin ötesi politik rasyonalitenin işletildiğini söylese de Panoptikon örneğindeki düzenlemelerin hâlihazırdaki okullarda kısmen de olsa devam ettiğini söylemek mümkün gözükmektedir.

Foucault’ya göre okulda “disipline edici” ve “ceza” yaptırımı işlevi gören bir başka unsur ise “sınav” olarak karşımıza çıkar. Foucault, okul ortamında bireylerde “eğitimsel kimliğin” oluşturulabilmesi için hayati olan ve okul kurumunun merkezinde yer alan “ölçme, fişleme, sınama, gruplandırma ve takip etme” gibi birtakım “ayırıcı yöntemler”den bahseder (Foucault, 1982: 208). Bu yöntemler, okul ortamında disiplini ve gücü ikame etmek için kullanılırlar. Ayırıcı yöntemlerden birisi olan sınav, Foucault’ya (1979: 187) göre öğrencilerin “bilmesi gerektiği bilgileri bilip bilmediklerine yönelik bir güç aracı” olarak tezahür eder. Bilginin iktidardan ve iktidarın da bilgiden tecrit edilemeyeceğini söyleyen Foucault’nun düşüncesinde “sınav” da esasında iktidarın inşa ettiği bilginin içselleştirilip içselleştirilmediğini denetlemekle kalmaz, daha da ötesinde içselleştirilmemesi durumunda -*zayıf not almak, dersten kalmak ve benzeri*- “cezalandırıcı” bir davranışa dönüşüverir. Bu sebeplerden ötürü Foucault’ya göre sınav, “bireyi bilginin ve gücün nesnesi konumuna mevzilendiren prosedürlerin/izleklerin tam merkezinde yer alır” (a.g.e., 192) ve böylece iktidarın arzu ettiği, her an “nesneleştirilebilme” potansiyeline sahip olan, iktidarın sürekli olarak yeniden üretilmesine katkı sunacak olan “iştiahlı/istekli sije” yaratılmış olur.

Bir Disipline Edici, Güç Aracı Olarak Eğitim

Foucault (1979), *Disiplin ve Ceza* isimli eserinde “disipline edici güç”ten etraflıca bahseder. Ona göre disipline edici güç, zaman ve mekânın daha sistematik bir şekilde düzenlenmesi ve gözetimin (*surveillance*) geniş bir satha yayılması gibi basit tekniklerin kullanımından neşet etmektedir. Foucault, disiplini ikame etmek için en etkili üç tekniği “gözetim, ceza ve sınav” olarak belirler. Ve bu basit teknikler ona göre nitelikli bir şekilde “kontrolün yeni bir türü”nü ortaya çıkarır. Bu bağlamda “eğitim”, Foucault’nun bahsini etmiş olduğu bu süreçlerde kayda değer bir rol oynamaktadır. Zira, eğitimde öğrencilerin vakitleri ayrıntılı bir şekilde tanzim edilmiş ve bu belirlenmiş vaktin karşılığında/mukabilinde hesap verilebilirlik (sınav)⁶ ilkesi ikame edilmiştir. Zamanın tanzimi ise ancak mekânın (okul) düzenlenmesi ile mümkündür. Tüm bunlar Foucault’nun “karşılıklı hiyerarşik gözetim” diye tanımlamış olduğu, mevzuat ile düzenlenmiş bir sistem içerisinde

⁶ Foucault, sınavla alakalı *Hapishanenin Doğuşu*’nda şunları söyler: “Sınav insanları gözetim altında tutmayı sağlayan hiyerarşiyle onları standartlaştıran ceza tekniklerini bir araya getirir. Sınav nesne olanı köleleştirir, köle olanı nesneleştirir. Kendi değerini sınavla belirlemek ‘derebeyine teslim olmak’tan öte bir anlam taşımaz.”

öğrencinin öğretmen ile ve öğretmenin de öğrenci ile dizayn edilmiş olan bir mekânda gözetim altında tutulduğu ilişkiler ağını ortaya çıkarır, ki bu da iktidarın “kontrol”ünün bir parçasıdır. Keith Hoskin (1990), Foucault'nun bu kurgusallaştırmasını “Foucault'ya göre ‘eğitim’, güç-bilgi ilişkisinde aradaki tire işaretidir” diyerek Foucault'nun kurgusunda eğitimin güç ve bilgi arasındaki bağı sağlayan bir tür köprü olduğundan bahseder. Nitekim, Foucault da (2011a: 33) *Özne ve İktidar*'da konu hakkında “İktidarın işleyişi sürekli bilgi yaratıyor ve aksi yöndeki bilgi de iktidar etkisine yol açıyor. Bilgi olmadan iktidarın sürdürülmesi olanaksız, tıpkı bilginin iktidar doğurmasının olanaksızlığı gibi” diyerek Hoskin'i teyit eder.

Foucault'ya göre bilgi, gücü, yani iktidarı besleyen bir öğedir ve dolayısıyla başlı başına bir iktidar sorunsalıdır, zira “iktidar aslında her şeyin olmasını, şeylerin, bilginin, söylem biçimlerinin ve hazzın üretilmesini sağlayan” bir araç gibi işler (Demir, 2014: 1). Foucault'ya göre güç ve bilgi arasında sandığımızdan farklı bir şekilde baskılayıcı ve buyurucu olmanın çok ötesinde epistemolojik bir ilişki mevcuttur:

Güç, eğer yegâne amacı ‘baskılamak’ olan sansür, dışlama, muhasara/abluka ve baskı gibi yöntemlerle işlev görseydi ve büyük süper egonun davranış kalıpları gibi negatif bir şekilde tatbik edilseydi, böyle bir durumda oldukça zayıf ve kırılabilir bir unsur olurdu. Eğer -tam aksine- güç, bugün kuvvetli bir konumda ise bunun sebebi -fark etmeye başladığımız üzere- gücün arzu ve bilgi düzeyinde etkiler üretmesi ve bilgiyi sansür eden ve engelleyen bir konumda olmaktan ziyade onu üretmesinden mütevellittir (Foucault, 1980: 59).

Tam bu noktada bilgi ile iktidarın ilişkisi “bilgi-iktidar-doğruluk” üçlemesini ortaya çıkarır. Foucault'ya göre “doğruluk, kendisini üreten ve destekleyen iktidar sistemleriyle ve kendisinin meydana getirdiği ve kendisini yayan iktidar etkileriyle döngüsel bir ilişki içindedir” (sh. 52), ki bu bir “doğruluk rejimi”ni⁷ intaç eder. Foucault'ya göre iktidar-bilgi ilişkileri aynı zamanda “dispozitifler”i meydana getiren bir süreci de ifade etmektedir. Ona göre “dispozitifler”, insanı şekillendiren, yöneten ve tâbi kılan hususiyetlere sahip iktidar aygıtlarıdır/teknolojileridir. Foucault, *dispozitifin* unsurlarını sıralarken “söylemler, kurumlar, mimarî biçimler, düzenleyici kararlar, yasalar, idarî önlemler, bilimsel sözceler, felsefi, ahlâkî ve hayırseverce önermelerden -kısacası, söylenmemiş olduğu kadar söylenmiş her şeyden- oluşan tamamıyla heterojen bir bütündür” der ve ekler: “Dispozitifin kendisi ise, bu unsurlar arasında kurulabilecek ilişkiler şebekesidir” (Foucault, 1992: 118). Kavrama temas eden bir diğer düşünür Agamben (2012: 29-30) ise dispozitif için “şu ya da bu şekilde, yaşayan varlıkları yakalama, yönlendirme, belirleme, önleme, modelleme, denetleme; bu varlıkların vücut diline, davranışlarına, fikir ve söylemlerine dayanak teşkil etme yetisi olan her şey” şeklinde bir tanım yapmayı tercih eder. Dispozitif, Byung-Chul Han'da (2017: 32) ise “hâkimiyet teknikleri” olarak karşılık bulur. Bu noktada Foucault'ya göre dispozitifler, insanı özneleştirilen ve aynı zamanda da nesneleştirilen, yani süjeleştirilen bir işlev görürler ve böylelikle iktidarın bir parçası hâline getirirler, zira “süjeleştiremeyen bir dispozitif, yönetim dispozitifi olarak işlevini yerine getiremeyecek, kaba kuvvete dönüşecektir”⁸ (s. 36). Eğitim, bu anlamda Foucault'nun düşüncesinde neoliberal dispozitifin en önemli araçlarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Foucault'nun fikirleri dikkate alındığında, onun görüşleri bağlamında “eğitim”in ferdi hem özneleştirilen (kimlik inşa eden) hem de nesneleştirilen (iktidara tabi kılan) bir yapıya sahip olduğunu ve bu özellikleriyle eğitimin, Foucault'nun bahsini ettiği “bilgi-güç-iktidar” üçlüsü arasındaki

⁷ Foucault'ya göre böyle bir sistem içerisinde “söz konusu olan, doğruluğu her türlü iktidar sisteminden kurtarmak değil; doğruluğun gücünü şu anda içinde etkili olduğu toplumsal, ekonomik ve kültürel hegemonya biçimlerinden kurtarmak” olmalıdır.

⁸ Yönetim dispozitifinin kaba kuvvete dönüşmesi ile ortaya çıkan manzara, Foucault'nun “klasik yönetim modeli” karşısında konumlandığı “yönetimselliğe” karşı bir durum arz etmektedir.

ilişkilerde etkin rol oynadığını söylemek pekâlâ mümkün gözükmektedir. Eğitime ait bu süreçlere bağlı olarak ortaya çıkan *dispozitifler* ile öğrencinin/ferdin özneliliği de inşa edilmekte ve böylelikle fert, iktidar süreçlerinin tabii bir parçası hâline gelmektedir. *Panoptikan* bir insanın ürünü olan okulda mevzuat, ceza ve disiplin ile somut olmayan araçlarla gözleme tabi tutulan öğrenci/birey, neticede bir “süje” (*subject*) olarak inşa edilmiş olmaktadır.

İlaveten, eğitim sürecinde sınav gerçeğiyle tanışmış olan ferdin “gözetim” altında tutulabildiği hiyerarşik yapılanma ile birlikte yönetilebilmesi de kolaylaştırılmış bir hâle dönüşmüştür. Maurizio Lazzarato (2014), *Borçlandırılmış İnsanın İmâli*’nde içinde yaşadığımız neoliberal sistemde insanın borçlandırılarak daha kolay yönetilebilir bir konuma yerleştirilişinden bahseder, zira ona göre borçlandırılma durumu, borçlunun borcunu ödeyebilmesi için kendini/hayatını inşa etmesini sağlayan bir “süjeleştirme” sürecini ifade etmektedir. Bu da bedeninin süje kılındığı *biyopolitik* süreçleri ve iktidarın gönüllü bir parçası olmayı sonuç vermektedir. Bu çalışmada ele alınan görüşler çerçevesinde “sınav” için de çok benzer bir süreçten bahsedilebilir, çünkü öğrencinin/ferdin sınavın gelecekteki hayatını dönüştürücü/transforme edici gücü ile tanıştığı eğitim/okul ortamında hayatını sınava (hususiyile standartlaştırılmış ulusal/merkezî testlere) yönelik yapılandırılması ve bu yapılandırmanın da süjeleştirme ile sonuçlanması durumu bahis mevzudur.

Foucault’nun neoliberalizm ve değişen iktidar aygıtı üzerine tespitleri bağlamında onun bu sistem içerisindeki insanı ele alan yaklaşımı da yeni eğitim tanımı ile ilişkilendirilebilir. Foucault, aşağı yukarı Fransız İhtilâli ve Aydınlanma sonrasına konumlandığı modern insan hakkında şöyle der: “Düşüncemizin arkeolojisinin rahatlıkla gösterdiği üzere, insan, yakın tarihin [18.yüzyılın sonu, 19.yüzyılın başları] bir icadıdır. Ve belki de [bu icadın] sonuna yaklaşılmaktadır.” Foucault’nun bahsini ettiği insan, bu çalışmada da tartışıldığı üzere bir yandan kendini özgür zanneden (özne), diğer yandan da (neo)liberal iktidar aygıtının gönüllü bir tebaası (nesne) olan süjeden ibarettir. O, bu insan tipolojisini yapay/suni bir oluşum olarak görür ve bu yüzden de sonunu da yakın görür. Eğitim de bu minvalde insanın yapaylığının inşa edildiği bir zemin olarak tebarüz eder.

Günümüz eğitim anlayışını ifade eden, eğitimi “davranış değişikliği” olarak ele alan çağdaş eğitim yaklaşımının, Foucault’nun fikirleri dikkate alındığında (neo)liberal iktidar mekanizmalarının amaçları doğrultusunda işe koşulduğu anlaşılmaktadır. Bireyin, sömürülmeye elverişli bir süje olarak yetiştirilmek istenmesi, eğitimi içsel hususiyetinden kopartarak onu dışsallığa mahkûm eden bir yapaylığa hapsedmiştir. Bu yapaylık içerisinde eğitim bir iktidar vasıtası olarak araçsallaştırılırken, öğrenciler de kendilerini özgür zanneden süjeler olarak inşa edilmektedir.

Kaynakça

- Agamben, G. (2012). *Dispozitif Nedir?*, Monokl Yayınları
- Ball, S. J. (2017). *Foucault as Educator*, Springer International Publishing
- Baudrillard, J. (2008). *Foucault’yu Unutmak*, Doğu Batı Yayınları
- Bourdieu, P. (1995). *Pratik Nedenler*. Kesit
- Burchelli, G. (1993). Liberal government and techniques of the self, *Economy and Society*, 22(3), 267-282
- Byung-Chul Han. (2015). *Şiddetin Topolojisi*. Metis
- Byung-Chul Han. (2019). *Psikopolitika*. Metis
- Byung-Chul Han. (2017). *In the Swarm: Digital Prospects*. Massachusetts: The MIT Press

- Byung-Chul Han. (2020). *Covid-19 has reduced us to a society of survival*. Röportaj linki: <https://www.efe.com/efe/english/destacada/byung-chul-han-covid-19-has-reduced-us-to-a-society-of-survival/50000261-4244328> [Erişim: 17.05.2020]
- Dean, M. (1999). *Governmentality: power and rule in modern society*. Sage
- Deleuze, G. & Guattari, F. (1990). *Kapitalizm ve Şizofreni 1 – Göçebeciliği İncelemesi: Savaş Makinesi*. Bağlam Yayınları
- Deleuze, G. (1995). *Foucault*. University of Minnesota
- Demir, E. (2014). Foucault'da İktidarı Yeniden Düşünmek, *Birikim Dergisi*, [6 Şubat 2014]
- Ertürk, S. (1972). *Eğitimde Program Geliştirme*. Yelkentepe
- Foucault, M. (1979). *Discipline and punish: The Birth of the Prison*, Harmondsworth: Peregrine.
- Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: Selected interviews and other writings*. Pantheon.
- Foucault, M. (1982). Afterword in: H.L. Dreyfus & P.Rabinow Michel Foucault: beyond structuralism and hermeneutics, Harvester
- Foucault, M. (2002a). The subject and power. In *Michel Foucault: Power*, ed. J. Faubion, 326–48. Penguin
- Foucault, M. (2002b). *The Order of Things, An Archeology of the Human Sciences*. Routledge
- Foucault, M. (2004). *Society must be defended*. Penguin Books.
- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin Tarihi*, Ayrıntı
- Foucault, M. (2009). *Security, territory, population: Lectures at the College de France 1977–78*. Palgrave Macmillan
- Foucault, M. (2010). *The Birth of Biopolitics: Lectures at the College de France 1978–1979*. Palgrave Macmillan
- Foucault, M. (2011a). *Özne ve İktidar*, Ayrıntı Yayınları
- Foucault, M. (2011b). *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, Ayrıntı
- Foucault, Michel. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*, İmge Kitabevi
- Fraser, N. (1989). *Unruly Practices: power, discourse and gender in contemporary social theory*, Polity Press
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks*. Lawrence and Wishart
- Hoskin, K. (1990). Foucault under examination: The crypto-educationalist unmasked. In S. J. Ball (Ed.), *Foucault and education: Disciplines and knowledge*. Routledge
- Jardine, G. M., (2005). *Foucault and Education*, Peter Lang International Academic Publishers
- Jardine, P. G. (2000). Understanding Generative Curriculum: A hermeneutic and ecological exploration. Unpublished PhD dissertation, University of Calgary, Alberta, Canada.
- Joffe, H. & Staerke, C. (2007). The centrality of the self-control ethos in Western aspersions regarding outgroups: A social representational approach to stereotype content. *Culture & Psychology*, 13: 395-418.
- Jones, D. (1990). The genealogy of the urban schoolteacher. In S. J. Ball (Ed.), *Foucault and education: Disciplines and knowledge*. Routledge
- Lazzarato, M. (2014). *Borçlandırılmış İnsanın İmali, Açılım*

-
- Lemke, T. (2011). *Biopolitics*, New York University Press
- Mustafa Satı Bey. (2012). *Fenn-i Terbiye*. Derleyen: Mustafa Gündüz. Otorite
- Nietzsche, F. (1968). *The Will to Power*, Vintage Books
- Ozga, J. (2009). Governing education through data in England: From regulation to self evaluation. *Journal of Education Policy*, 24(2), 149–162.
- Özkazanç, A. (2011). Neoliberal Tezahürler Vatandaşlık-Suç-Eğitim, Dipnot
- Platon. (1962). *Devlet*. Remzi Kitabevi
- Reinert, H. & Reinert, E. (2006). Creative Destruction in Economics: Nietzsche, Sombart, Schumpeter. İçinde: Editörler: J.G. Backaus & W. Drechsler. *Friedrich Nietzsche (1844-1900): Economy and Society*. Berlin: Springer, sh. 60.
- Rose, N. and Miller, P. (1992). Political power beyond the State: problematics of government. *British Journal of Sociology*, 43 (2), 173–205.
- Sawicki, J. (1991). *Disciplining Foucault: feminism, power, and the body*. Routledge
- Touraine, A. (2002). *Modernliğin Eleştirisi*, Yapı Kredi Yayınları
- West, D. (1998). *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, Paradigma Yayınları